

נר מנחם

הגות לפרשת השבוע

לע"נ ר' מנחם ב"ר יששכר ומרת רחל ב"ר מנשה שרעבי ז"ל

הרהורים לפרשת בהר תשפ"ב | מאת הרב מנחם יעקבזון ראש הישיבה במושב

עיון בטעמי מצות השמיטה

בפרשת השבוע נקרא על מצות השמיטה היקרה והחביבה, שאנו הזוכים לגור בארץ ישראל הקדושה - זוכים גם לשייכות מעשית אליה. אמנם רובנו לא זוכים להיות מגיבורי הכח המקיימים אותה במסירות וגבורה, וגם הקשיים בקניית מוצרים בהידור ללא חשש איסור סחורה - כמעט לא קיימים כיום. ננסה אפוא לפחות להציץ מן החרכים אל מעמקיה - ולפתוח ביריעה קצרה זו עיון בשיטת הרמב"ם המיוחדת בטעמה של המצוה כפי שהועלה ונידון בספר 'משנת השמיטה' (שיצא לאור בערב פסח ובו כ-1500 עמודים של עומק הגות ומחשבה בפן האגדה של מצוה חשובה זו).

הרמב"ם כותב בספר 'מורה נבוכים' (ג, טל), שיש בשמיטה עניין של צדקה וחמלה על העניים (בהפקרת הפירות), וכן תיקון הקרקע (כי כאשר משביתים את הקרקע לשנה, הקרקע מתחזקת). כך דבריו: "ואמנם כל ה'מצוות' אשר ספרנום ב'הלכות שמיטה ויובל', מהם - לחמלה על בני אדם והרחבה לבני אדם כולם - כמו שאמר, 'ואכלו אביוני עמך, ויתרם תאכל חית השדה וגו'', ושתוסיף הארץ תבואתה, ותתחזק בעמדה שמוטה".

חלק מהקושיות על שיטת הרמב"ם

אולם שיטתו של הרמב"ם תמוהה וכבר נערמו עליה כמה וכמה קושיות שחלקן הוזכרו בספרי רבותינו.

(א) אם מצות השמיטה נועדה עבור תיקון הקרקע; מדוע העונש עליה כה חמור - גלות? יהא העונש שהארץ תפסיק לתת את תבואתה!

(ב) עוד הקשו ממשמעות הפסוקים (ויקרא כו, לב - לה) שהארץ תובעת את שבתותיה:

"וְהַשְׁמַתִּי אֶת אֶת הָאָרֶץ וְשָׁמְמוּ עָלֶיהָ אִיבֵיכֶם הַיְשָׁבִים בָּהּ :
וְאֶתְכֶם אֶזְרֶה בְּגוֹיִם וְהִרִיקְתִּי אֶחְרֵיכֶם חָרָב וְהִיִּתָּה אֶרְצְכֶם שְׁמָמָה וְעֵרִיכֶם יִהְיוּ חֲרָבָה :
אֲזִי תִרְצֶה הָאָרֶץ אֶת שְׁבֹתֶיהָ כֹּל יְמֵי הַשָּׁמָה וְאַתֶּם בְּאֶרֶץ אִיבֵיכֶם אֲזִי תִשָּׁבֵת הָאָרֶץ וְהִרְצֵת אֶת שְׁבֹתֶיהָ : כֹּל יְמֵי הַשָּׁמָה תִשָּׁבֵת אֶת אֲשֶׁר לֹא שְׁבַתָּה בְּשִׁבְתֵיכֶם בְּשִׁבְתֵיכֶם עָלֶיהָ".

התורה מודיעה שהארץ 'תרצה' את שבתותיה' והיא תקבל אותם בשנות הגלות. לכאורה אם טעם השמיטה הוא טעם ארצי - עניין חקלאי בלבד, לא היתה הארץ דורשת לשבות בדיוק כפי השמיטות שלא נשמרו. וכמו כן אין שום עניין באותן ע' שנות שמיטה; וכי בכך הארץ תתחזק ותכסה את אותן שנים שלא שבתו בה?

(ג) גם הקשו, הרי התורה מבטיחה נס מיוחד שבשנה השישית הארץ תגדל תבואה המספיקה לשלוש (ואפילו לארבע) שנים, ואם אכן הקרקע חלשה אחרי שנים רבות של מלאכה, הלא היתה צריכה בשנה השישית לגדל תבואה מעט מזער? וריבוי הגידול בשנה שישית מחטיא את כל המטרה של מנוחת הקרקע!

(ד) עוד הקשו; אם אכן הנושא הוא עניין חקלאי, מדוע מצוה זו דווקא בארץ ישראל ולא בחוצה לארץ - בכל מקום שיש ליהודי קרקע (והרי שמיטת כספים נוהגת בכל מקום).

(ה) נוסף אנו להקשות: לו יהי שהקרקע צריכה השבתה מידי פעם, וזו הדרך המקובלת בעולם החקלאות, אך במה הדבר נוגע לתורת ה' משמים; התורה אשר באה להעמיד חוקים ומצוות שיביאו את האדם להצלחתו האחרונה? ואם שיש הרבה מצוות העוסקות בחיים המעשיים, כגון ריבית ואונאה וכד', אך שם הלא מדובר בחוקי צדק ויושר הנדרשים בכדי להיות אדם רם המעלה. כמו כן ישנן מצוות שנועדו לתקן את החברה ולעזור לחלשים, וכך כלל ישראל יזכו לתואר 'ממלכת כהנים וגוי קדוש'. אולם (לכאורה) אין בתורה מצוות שנועדו לשם התועלת הגשמית גרידא, כגון בנידון דידן - עבור הקרקע.

[מן הראוי להדגיש שהסיבה שהתורה אינה מתייחסת לתועלתיות הללו, לאו היינו מפני שאינה מעודדת תועלת גשמית, כגון איכות הסביבה וכד', אלא שאין זה שייך לתורה האלוקית הבאה משמים, אלא זהו עניין אישי של כל אדם באשר הוא, ולכל היותר, עניין לאומה, למדינה ולמלך המתקן משפטי יושר, חברה ותיקון העולם]. הואיל וכן, אנו חוזרים ושואלים: היתכן שהסיבה החקלאית היא הטעם והסיבה שציוותה תורה את מצות שביתת הקרקע בשביעית?

הצעה פשטנית ראשונית

ניתן לומר שהרמב"ם למד שאין זו מצוה 'חקלאית' גרידא, אלא שיש כאן עניין בשבח ארץ ישראל. הרי אומר: הואיל וארץ ישראל היא ארץ ה' הקדושה בקדושת מקדש וחשובה במיוחד לבוראה, על כן, הוא יתברך נותן כללים כיצד לחיות בה, כי מעלתה ושבחיה של הארץ היא קידוש ה', שארץ ה' פורחת ומגדלת פרי. והרי זה כדרך ארמון המלך המוקף בגינות ופרדסים (והכל בכלל הארמון). בוודאי משרתי המלך מקפידים ונוהרים מאד בטיפוח ושימור הארמון ויש להם הוראות מסודרות ומדוייקות. יתירה מזו, המלך עצמו גם כן דורש ומפקיד על שימור גינות הארמון, שכן ארמון מלוכלך עם שדות וגינות נבולים, מהווה ביזיון גדול למלך.

אם כנים אנו בזה, הרי שמיושבת הקושיה לעיל - מדוע מצות שמיטה אינה בכל העולם (אם היא עניין חקלאי)? התשובה פשוטה: ההקפדה הגדולה היא אך ורק בפלטרין המלך בלבד. גם מובן לפי זה, שרצון התורה בשימור ותחזוק הקרקע אינו מסתכם ואינו נגדר כסוגיא 'חקלאית' - ארצית, אלא יש כאן מעלה אלוקית (בתוך עולם הטבע), ועל כן הוא שייך למצוותיה של תורה (ומיושבת הקושיה החמישית גם כן). יתכן שיש בדברים אלו מבוא ליישב גם את הקושיה השישית (התורה הפקיעה את טעמו של הרמב"ם, באומרה: 'שבת לה' ולא להובירה כדי לטייבה), כי אכן התורה מצווה אותנו להשבית את הקרקע כדי לטייבה ולחזקה בעומדה שמוטה, אך הוסיפה שנעשה כן עבור מלכו של עולם, עבור קידוש ה' - בהעמדת מקדש ה' - ארץ ישראל באופן נעלה, ולא בשביל האינטרס האישי - פרטי של האדם, הרוצה בשיפור איכות וטיב שדותיו.

אולם עדיין אין הרעיונות הללו מספקים די הצורך את ישוב שיטת הרמב"ם ולא עונים על כל השאלות - (והרוצה ללמוד אותה בעומקה יעיין בספר 'משנת השמיטה').

מה ענין שמיטה אצל הר סיני?

לסיום נציין שאחד החולקים על הרמב"ם בתוקף הוא רבי משה אלשיך, והוא טוען שהתשובה על דרך הפשט לשאלה זו ששאלו כבר חז"ל מדוע מודגש בענין השמיטה - מסירתה בהר סיני - זאת כדי להדגיש שאינה מצוה 'ארצית' וטעם השמיטה אינו עבור הקרקע והוסיף, שלכן התורה כתבה שמצוה זו נאמרה בהר סיני כדי ללמדנו שלא כדברי הרמב"ם, ושארדבה, המצוה הזו נאמרה בסיני יחד עם עשרת הדברות והיא מתייחסת לשבת בראשית, וכדבריו הנפלאים שכשם שהאדם מקבל נשמה יתירה בשבת בראשית - כך אדמת ארץ ישראל מקבלת נשמה יתירה בשבת הארץ - בשמיטה!